

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

пр. Перемоги, 10, м. Київ, 01135, тел. (044) 481-32-21, факс (044) 236-1049

E-mail: ministry@mon.gov.ua, код ЄДРПОУ 38621185

Від 14.11.2014 № 1/9-593

На № _____ від _____

Управлінням (департаментам) освіти і науки обласних, Київської міської державних адміністрацій,
Інститутам післядипломної педагогічної освіти, керівникам загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів

На виконання Указу Президента України від 29 жовтня 2014 року № 830/2014 “Про заходи у зв’язку з Днем пам’яті жертв Голодоморів” та з метою гідного вшанування пам’яті жертв геноциду Українського народу надсилаємо для використання у навчально – виховній роботі методичні рекомендації, підготовлені Українським інститутом національної пам’яті.

Міністерство освіти і науки України рекомендує 17-21 листопада 2014 року провести в навчальних закладах країни Уроки пам’яті, лекції, виховні заходи, організувати перегляди кінофільмів про Голодомор 1932-1933 років в Україні, оформити відповідні тематичні експозиції.

Заступник Міністра

П. Полянський

**Методичні матеріали
Українського інституту національної пам'яті
ДО 81 РОКОВИН ГОЛОДОМОРУ
пам'яті тих, хто чинив спротив геноциду**

Національні пам'ятні заходи пройдуть під гаслом “Голодом вбивали нашу свободу. Не підкорені у 33-му – непереможні сьогодні!”

Голова Українського інституту національної пам'яті кандидат історичних наук Володимир В'ятрович пояснює: *«Побутує міф про відсутність спротиву українських селян більшовицьким грабіжникам напередодні та під час Голодомору. Але навіть в ті страшні часи тисячі українців боролися, зокрема зі зброєю в руках, відстоювали своє право на свободу та життя».*

Українські селянські повстання 1930-1932 років поставили під загрозу реалізацію планів Сталіна. Режим боявся, що український спротив призведе до його падіння: адже у першому півріччі 1932 року 56% протестних виступів у СРСР припадали на Україну. Тому диктатор завдав страшного удару у відповідь, яким став штучно організований голод. *Згадуючи мільйони жертв цього страшного злочину, слід особливо пом'янути тих, хто до останнього чинив спротив. Завдяки кожному із цих людей, нас не знищили як народ у 33-му. А пам'ять про них робить нас непереможними сьогодні.*

Нагадаємо, що центром опору більшовицькій політиці колективізації та форсованої індустріалізації стало українське село. У 1930 році в Україні відбулось понад 4 тис. масових протестних виступів, у яких взяли участь, за оцінками дослідників, біля 1,2 млн. осіб. За перші 7 місяців 1932 року органи ГПУ (главное политическое управление) зафіксували в УССР понад 900 виступів, що становило 56 % усіх антивладних виступів в ССРСР. Тоді ж з колгоспів в Україні вийшли 41 200 селянських господарств, біля 500 сільських рад відмовлялись приймати нереальні плани хлібозаготівель.

Голодуючі селяни нападали на зерносховища, де зберігалось відібране у них зерно, саботували роботу колгоспів, а з посиленням свавілля та викликаного ним голоду, взялися за зброю: у 1932 році зафіксовано понад 1000 актів збройного спротиву режиму. Цей стихійний спротив і став основою звинувачень у підготовці на весну 1933 року повстання в Україні, які були використані окупаційною владою як виправдання вбивства голодом.

У методичних матеріалах подається перелік документальних та художніх фільмів, основних наукових та науково-популярних публікацій, спеціалізованих інтернет-ресурсів, присвячених тематиці Голодомору. Для зручності журналістів УНІП також надає перелік вітчизняних науковців, що спеціалізуються на тематиці Голодомору і селянського спротиву репресивній політиці комуністичного режиму щодо селянства.

Український інститут національної пам'яті звертається до української громадськості, медіа, навчальних закладів в належний спосіб вшанувати 81-ті роковини та пам'ять жертв Голодомору 1932-33 років. З цією метою науковці розробили методичні матеріали, які просять враховувати при висвітленні заходів у зв'язку із роковинами геноциду Українського народу.

I. Ключові повідомлення пам'ятних заходів

II. День Пам'яті 22 листопада 2014 року

III. Історична довідка

IV. Перелік документальних фільмів, деяких наукових та науково-популярних публікацій, спеціалізованих інтернет-ресурсів і окремих публікацій, присвячених тематиці Голодомору

У. Перелік вітчизняних науковців, що спеціалізуються на тематиці Голодомору і селянського спротиву репресивній політиці комуністичного режиму щодо селянства

I. Тематика пам'ятних заходів

Загальним гаслом днів вшанування жертв Голодомору в Україні є “Пам'ять єднає”. Поруч з цим, традиційно щороку жалобні заходи присвячуються окремій темі (попередні роки: “Діти-жертви Голодомору”, “Доброчинці в роки геноциду”). Цього року Український інститут національної пам'яті приєднується до ініціатив Громадського комітету із вшанування пам'яті жертв Голодомору-геноциду 32-33 років в Україні і рекомендує під час заходів із вшанування пам'яті жертв Голодомору приділити особливу увагу спротиву, який українське селянство чинило сталінському терору і геноциду. Тому пропонуємо такі теми для проведення заходів:

- Геноциду українців передували 5 000 повстань
- Голодом вбивали нашу свободу
- Не підкорені голодом у 33-му – непереможні сьогодні!
- Вижили 1933-го. Вистояли 2014-го. Переможемо завтра!
- Ми пам'ятаємо убитих.

II. День пам'яті 22 листопада 2014 року:

22 листопада – четверта субота місяця – є Днем пам'яті жертв голодоморів. У цей день Україна і світ вшановують вбитих голодом під час геноциду 1932 – 1933 років.

На їх вшанування о **16.00** оголошується Національна хвилина мовчання в пам'ять жертв Голодомору, після якої розпочинається Акція «**Запали свічку пам'яті**».

У Києві заходи розпочнуться 22.11 о 14:30 жалобною ходою від станції метро Арсенальна до Національного меморіалу Голодомору, де о 15:30 пройде панахида за участі традиційних українських церков, Президента України, членів Уряду, громадськості.

На вшанування пам'яті усіх загиблих в роки Голодомору в Україні запалюють свічки. Свічки запалюють біля меморіалів і пам'ятників жертвам Голодомору, на центральних площах і вулицях населених пунктів, а також на підвіконнях осель.

У цей день за участі громадськості, представників державної влади та самоврядування заплановано покладання квітів, вінків та традиційних для цього дня композицій з колосків та калини до місць поховань жертв Голодомору та пам'ятних знаків, виставки, концерти-реквієми та поминальні служби за померлими від голоду.

III. Історична довідка.

Голодомор – масовий штучно організований голод, влаштований комуністичним режимом шляхом насильного вилучення продовольчих запасів в селян, яке поєднувалось із широкими репресіями проти різних верств населення. Голодом було вбито мільйони людських життів. Страшні обставини злочину унеможливають встановлення точної кількості смертей невинних людей та вичерпного поіменного списку жертв. За підрахунками, проведеними Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України, в Україні внаслідок Голодомору 1932 – 1933 років **загинуло 3 млн. 941 тис. осіб. Непрямі втрати** (дефіцит народжень) внаслідок Голодомору в Україні в 1932–1934 роках досягають **1 млн. 122 тис. осіб.**

Опір геноциду

Комуністичний режим розглядав українську культурну еліту та економічно незалежне і національно свідоме селянство як реальну загрозу свого існування. Тому від самих початків становлення радянської влади спрямовував проти них спеціальну репресивну політику.

Перехід наприкінці 1920-их років до форсованої індустріалізації та суцільної колективізації викликав невдоволення населення в різних регіонах СРСР. **Найбільш активний спротив проявився в Україні, що мала досвід власної державності у 1917–1921 рр.** Центром опору більшовицькій політиці стало українське село.

У 1930 році в Україні відбулось понад 4 тис. масових протестних виступів у яких взяли участь за оцінками дослідників біля 1,2 млн. осіб. Виступи були стихійними та

розрізненими, їх порівняно швидко придушували добре озброєні і підготовлені війська, але масштаб опору змусив призупинити колективізацію.

Хлібозаготівельна кампанія 1931 року та голод, який охопив Україну весною 1932 року, загострив антикомуністичні настрої в українському суспільстві. За перші 7 місяців 1932 року органи ГПУ (главное политическое управление) зафіксували в УСССР понад 900 масових протестних виступів, **що становило понад 56 % усіх антивладних виступів в ССРСР за цей час.** У першій половині 1932 р. з колгоспів в Україні вийшли **41 200 селянських господарств.** Незважаючи на тиск партійних і державних органів, біля 500 сільських рад в Україні відмовлялись приймати нереальні плани хлібозаготівель.

І в 1932, і в 1933 роках у різних регіонах України режим змушений був придушувати масові виступи – «волинки» – які ставали відчайдушними спробами доведених до межі голоду українських селян не стільки відстояти свої права, як просто вижити. Голодуючі селяни опиралися вивезенню хліба в рахунок заготівель, нападали на зерносховища, комори спиртзаводів чи винокурень, де зберігалось, часто просто під відкритим небом, відібране у селян зерно. Водночас, серед колгоспного селянства у 1932 році набув поширення такий метод протесту як невихід на роботу. В обстежених ГПУ 150 колгоспах, де відбувалися виходи з колективів, не виходило на роботу від 30 до 70 % колгоспників.

З посиленням хлібозаготівельного свавілля та викликаного ним голоду, почастишали терористичні акти, вчинені селянами. За оцінками дослідників, у **1932 р. в українському селі було здійснено понад 1000 актів збройного противу режиму.**

Цей стихійний против і став основою звинувачень в наявній антикомуністичного підпілля і підготовки на весну 1933 року повстання в Україні, які були використані окупаційною владою як виправдання вбивства голодом.

Врешті вияви збройного чи мирного протесту селян було придушено жорстокою репресивною машиною. Організований комуністичним режимом Голодомор став геноцидом, що завдав непоправних втрат українському народу, наслідки яких відчутні до сьогодні.

IV. Перелік документальних та художніх фільмів, основних наукових та науково-популярних публікацій, спеціалізованих інтернет-ресурсів, присвячених тематиці Голодомору

Для інформаційного наповнення ключових повідомлень фактичним матеріалом Український інститут національної пам'яті підготував фотодокументальну виставку «Спротив геноциду», в якій на базі матеріалів із раніше недоступних архівів розповідається про антирадянські повстання в Україні 1930-1932 років. З матеріалами виставки можна ознайомитися на сайті Інституту www.memoiry.gov.ua

До Тижня пам'яті 17-22 листопада 2014 року розроблено плакати, аудіо та відео-ролики як соціальну рекламу із закликом запалити свічку пам'яті увечері 22 листопада та прийти до Національного меморіалу жертв Голодомору у Києві та пам'ятних знаків у містах та селах країни. Ці матеріали можна завантажити на сайті УІНП memoiry.gov.ua або Громадського комітету вшанування пам'яті жертв Голодомору holodomor33.org.ua

Фільми про Голодомор

1. «Жнива розпачу», 1983, д/ф, автори Святослав Новицький і Юрій Луговий, Канада.
2. «Під знаком біди», 1990, д/ф, режисер К. Крайній, автор сценарію Ю. Черниченко, «Київнаукфільм», НКУ.
3. «Голод-33», 1991, худ. фільм за мотивами роману Василя Барки «Жовтий князь», режисер Олесь Янчук, оператори Василь Бородин, Михайло Кретов, сценаристи: Василь Барка, Сергій Дяченко, Лесь Танюк, к/ст. ім.Довженка.
4. «Українська ніч 33-го», 1993 – 1998, д/ф, I – IV част. ("Страх", "Жах", "Гільйотина", "Справа Грушевського"), режисер В. Георгієнко, автори сценарію В. Георгієнко, Л. Мужук, «Укртелефільм».
5. «Час темряви», 2003, режисер Сергій Дудка, «Укртелефільм».
6. «33-й, свідчення очевидців», 2005, д/ф, режисер Микола Лактіонов-Стезенко.

7. Голодомор. Україна, ХХ століття: Технологія геноциду, 2005, д/ф, режисер Віктор Дерюгін, автор сценарію Андрій Данильченко, Фонд «Україна 3000» спільно із Національною телекомпанією України.
8. «Собор на крові», 2006, д/ф, режисер Ігор Кобрин, автори сценарію Ігор Кобрин, Євген Шафранський, телеканал «1+1».
9. «Свіча Джеймса Ернеста Мейса», 2007, д/ф, режисер Наталія Сущева, автор сценарію Ігор Каблак.
10. «Хлібна гільйотина», 2008, Документальний фільм. Автор сценарію і режисер Ігор Кобрин.
11. «Живі», 2008, режисер Сергій Буковський, автори сценарію Сергій Буковський, Сергій Тримбач, Вікторія Бондар, Євгенія Кравчук, оператор Володимир Кукоренчук.
12. «Жорна», 2008, автор сценарію та режисер Ганна Гін, оператор-постановник Ігор Лукашов «МедіаПорт», Харків.
13. «Заляття безпам'ятства. Голодомор 1932-33 рр. на Луганщині», 2008, док.-публ. фільм, автор сценарію та режисер – журналіст Олександр Крамаренко, оператор – Олексій Мовсесян.

Найбільш важливі книжкові публікації

Збірники документів:

1. Український хліб на експорт: 1932 – 1933. — К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. - 432 с.
2. Голодомор 1932-1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд. Р.Я. Пиріг; НАН України. Ін-т історії України. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. — 1128 с.
3. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. — К.: ВД «Стилос», 2007. — 604 с.
4. «Листи з Харкова»: Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів, 1932–1933 / Упор. А. Граціозі. — Харків: Фоліо, 2007. — 256с.

Історичні дослідження,

5. Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ 1932 – 1933рр. / За ред. В. Васильєва, Ю. Шаповала. — К.: Генеза, 2001. — 399 с.
6. Роберт Конквест. Жнива скорботи. Радянська колективізація і Голодомор. / Пер. з англ. Н. Волошинович, З. Корабліної, В. Новак; Літ. Опрацювання А. Криштальського. — Луцьк: ВМА «Терен», 2007. — 456 с.
7. Борисенко В.К. Свіча пам'яті: усна історія про геноцид українців у 1932-1933 роках. — К.: ВД «Стилос», 2007. — 288 с.
8. Кульчицький С.В. Голод 1932-1933 років на Україні як геноцид: мовою документів, очима істориків/ С.В. Кульчицький. — К.: Наш час, 2008. — 239 с.
9. Рафаель Лемкін. Радянський геноцид в Україні (стаття 28 мовами) / Редактор Роман Сербин, упорядник Олеся Стасюк. — К.: Майстерня книги, 2009. — 208 с.
10. Даниленко В. Павлоградське повстання 1930. Документи і матеріали. – Київ, К.: Український письменник, 2009.

Правова оцінка Голодомору

11. Василенко В. Голодомор 1932 – 1933 років в Україні як злочин геноциду: правова оцінка. — К.: Вид. імені Олени Теліги, 2009. — 48 с.
12. Захаров Є. Чи можна кваліфікувати Голодомор 1932 – 1933 років в Україні та на Кубані як геноцид? — Х.: Права людини, 2008. — 48 с.
<http://www.golodomor.kharkov.ua/pub.php>

Окремі науково-популярні публікації

13. Тімоті Снайдер. Голод у СРСР. Уривок із книжки «Криваві Землі. Європа між Гітлером та Сталіном»: <http://www.istpravda.com.ua/research/2011/11/25/62973/>
14. Доброчинці. Ці люди допомогли іншим вижити в роки Голодомору: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/11/24/101352/>

15. 10 фактів про Голодомор. Коротка інформація української служби BBC: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/science/2013/11/131120_holodomor_10_facts_ko
  16. Олеся Стасюк. Доноси, самогон і байдужість до майна: як Голодомор змінив життєвий уклад села: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/12/9/8213/>
  17. Ігор Сюдюков. Щоденники свідків Голодомору 1932-1933 як унікальне історичне джерело <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina-incognita/shchodenniki-ochividciv-golodomoru-1932-1933-rokiv-yak-unikalne>
- Спеціалізовані інтернет ресурси :**
18. Електронний архів Голодомору: зведений реєстр архівних документів: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/>
  19. Спеціальний проект сайту «Історична правда» - «Голодомор 1932-1933»: <http://www.istpravda.com.ua/themes/holodomor/>
  20. Сайт Голодомор 1932-1933 Харківська область: <http://www.golodomor.kharkov.ua/>
  21. Розділ, присвячений Голодомору на сайті Президента України: http://www.president.gov.ua/content/golodomor_75.html
  22. Голодомор 1932-1933 рр. Опис колекції документів ГДА Служби безпеки України на офіційному сайті СБУ: http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=49757&cat_id=53076
  23. Сайт Громадського комітету із вшанування пам'яті жертв Голодомору-геноциду '32-33 років в Україні: <http://holodomor33.org.ua/>
  24. Електронний архів визвольного руху www.avr.org.ua

V. Перелік вітчизняних науковців, що спеціалізуються на тематиці Голодомору і селянського спротиву репресивній політиці комуністичного режиму щодо селянства

Володимир Василенко, правознавець-міжнародник, заслужений юрист України, Надзвичайний і Повноважний Посол України, доктор юридичних наук, професор, Києво-Могилянська академія

Людмила Гриневич, доктор історичних наук, Інститут історії України НАН України

Ганна Капустян, доктор історичних наук, Кременчуцький національний університет імені М. Остроградського

Станіслав Кульчицький, доктор історичних наук, Інститут історії України НАН України

Ніна Лапчинська, краєзнавець, редактор сайту «Голодомор 1932 – 1933 років. Харківська область»

Василь Марочко, доктор історичних наук, Інститут історії України НАН України

Богдан Патриляк, кандидат історичних наук, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Володимир Сергійчук, доктор історичних наук, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Олеся Стасюк, кандидат історичних наук, виконавчий секретар Громадського комітету вшанування пам'яті жертв Голодомору-геноциду 1932-1933 років в Україні

Володимир Тилішак, кандидат історичних наук, Український інститут національної пам'яті

Юрій Шаповал, доктор історичних наук, директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Олександр Штоквиш, кандидат філософських наук, Український інститут національної пам'яті

Директор департаменту

Ю. Г. Кононенко